

Arkeoloji Gazetesi

Prehistorya, “tarih öncesi” midir?

Bir arkeoloji dalı olarak Prehistorya nedir? Prehistorya kelimesini *chicken translation* (=piliç çevirme) metoduyla Türkçe’ye tercüme etmeye kalkışırsak bodoslama karşılığının “pre-historya”=”tarih-öncesi” olduğunu söyleyebiliriz. Tarihi bu şekilde ikiye ayırmanın temel nedeni Nuh nebi zamanlarında birilerinin “tarih yazıyla başlar” şeklinde formüle edilmiş ve bir şekilde de genel kabul görmüş bir görüş ortaya atmış olmasıdır (1). Bu muhteşem fikri bir yerlere yazıyla da not etmiş olduklarından, daha doğru olabilecek sözler uçup geriye bu kalmıştır: “tarih yazıyla başlar”, yazı öncesi de tarihin öncesidir...

Bu önkabulden dolayı, Prehistorya esasen yazı öncesi zamanların arkeolojisidir. Doğrudur, yazının kullanıldığı zamanlarla, yazının henüz kullanılmadığı zamanların arkeolojisi hem yöntem hem de “kafa” olarak birbirlerinden çok farklıdır. Ancak insan varsa ve bir şekilde arkeolojik kayıtlar varsa, o dönemlerin tarih’in öncesi olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü tarih, bir bilim olarak yazılı veya yazısız olsun, “geçmişteki olaylarla ilgilenen” bir bilim dalıdır, dolayısıyla tarihin tarihi insanla yaşittir. Kısacası, insanın geçmişiyle ilgili bir döneme “tarih öncesi” veya “prehistorya” demek mantıksızlıktır.

Tarihin öncesi var mıdır? “Tarih”i insanla başlatırsak, meselâ dinozorlar “tarih öncesi” canlılardır. Büyük ihtimâlle tarihin bir de sonrası olacaktır. Eğer bunu ifade edebilecek birileri kalacaksa, insan türü yok olduktan sonra bir de “tarih sonrası” olacaktır. Ama bu şimdilik bizi ilgilendirmez, çünkü “sonrası” diyecek canlının olasılıkla insan odaklı bir geçmiş kurması gerekmeyecektir.

Kılıç Kökten’in köylü ile sohbeti

Arkeolojinin kuruluş zamanlarından beri tekrarlaya tekrarlaya bugünlere ulaşan bu hata (Prehistorya terimi) bir türlü düzeltilememiştir. Bu terminolojik hatayı

düzeltilmek için Türkiye’de Prehistorya’nın kurucularından Kılıç Kökten haricinde kimseden de görülür bir çaba gelmemiştir.

Rivayet edilir ki, K. Kökten bir gün Anadolu’da kendisine ne işle meşgul olduğunu soran bir köylüye, “işte, çok eski taşlarla, çanak çömlek parçalarıyla uğraşıyorum” şeklinde bir açıklama yapmaya başlamış ve bu konuşmanın sonunda köylü “anladım, sen tarihin dibiyle uğraşıyorsun” şeklindeki muhteşem açıklamasıyla bu konuşmaya noktayı koymuştur.

Bu konuşma ile “Prehistorya” gibi dilimize/beynimize yabancı bu kavrama karşılık olabilecek yeni ve olasılıkla çok daha uygun bir terim bulunmuştur: “diptarih”. Geçen zaman içinde K. Kökten bu terimi eserlerinde pek çok kez kullanmış olmasına karşın (2), “diptarih” terimi bir türlü dilimize yerleşememiştir. Oysa ki, Prehistorya’nın en doğru ve düzgün açıklaması “diptarih” olabilirdi (isterseniz daha havalı görünmesi için “dip-tarih” şeklinde arasına tire koyarak bile yazabilirsiniz!).

Prehistoryanın sonu...

Çeviri ve terminoloji sıkıntılarını bir yana bırakırsak, Prehistoryanın veya “tarih öncesi”nin bir başka sıkıntısı da tarihin yazıyla başladığı kabulünün başlı başına bir sıkıntı olmasıdır. Şimdiki bilgilerimize göre, “Prehistorya” Anadolu’da taş âlet yapan insanların buraya ilk ayak basmasından yazının keşfedilmiş olduğunu kesin olarak bildiğimiz İlk Tunç Çağı sonuna kadar olan bir dönemi kapsamaktadır. Ancak Prehistorya’nın bitiş tarihi dünyanın çeşitli yerlerinde farklılık göstermektedir. Şans eseri “beyaz adam”ın geç ayak bastığı “Yeni Dünya”nın bir kısmında, örneğin bazı Pasifik adalarında, prehistorya yaklaşık MS 19. yüzyıla kadar sürmüştür.

Yazıya takıntılı şekilde bağlı bu Prehistorya tanımına göre yazı kullanmayan ve yazı kullanan topluluklarla ilişkisi olmayan bu 19. yüzyıl toplumları da “prehistorik”tir. Oysa ki, tarihin “dibinde” değil, bugüne göre artık “sonunda” bulunurlar. Ancak yazı kullanmadıkları sürece, iki milyon yıllık Paleolitik buluntularla, 200 yıllık Yeni Gine kabilesinin köyü aynı arkeoloji disiplinin ilgi alanına girer. Garip ama gerçek... Öyle bir “bilimsel” disiplin düşünün ki, başı sonu belli değil... Her an her yerden bir prehistoryacı fırlayıp, “bu benim uzmanlık

alanım” diyebilir. Mevcut prehistorya tanımına göre haklıdır kendisi, elinizdeki malayı yavaşça yere bırakıp kazıyı ona terk edin.

Yazı var da okuyan kaç kişi?

Prehistorya kavramının yazıya sıkı sıkı bağlı olarak tanımlanmasının bir başka sıkıntısı da, yazının toplumların hayatında gerçek anlamda ne gibi bir değişiklik yapmış olabileceğidir. Yazının olup olmaması bugün o dönemleri araştıranlar için çok büyük bir öneme sahiptir. Bir toplumda yazının varlığı, arkeolojik araştırma yöntemini belirgin bir şekilde değiştirir. Ancak yazı, “sade vatandaş” olarak tanımlanabilecek toplumların büyük çoğunluğu için çok büyük bir değişim midir?

Örneğin Osmanlı’nın son dönemlerinde okuma-yazma oranının en fazla %50 civarında olduğundan söz edilmektedir (bu oran pek çok kaynakta %10 veya altındadır). Bu oranları Anadolu Orta ve ya Son Tunç çağlarında düşünmek bile korkutucudur. Ancak %1 okur-yazar bile bir toplumda, toplumun yapısında çok şeyi değiştirebilir. Yazı, egemenlerin elinde okuma yazma bilmeyen büyük kitlelere karşı kullanılabilecek en önemli silâhlardan biridir. Ancak, bir devri kapayıp (tarih öncesi), ötekini (tarih) açmaya yetecek kadar büyük bir etkisi var mıdır?

Bir anabilim dalı, iki Prehistorya

Konunun özüne geri dönersek, bugünkü tanımıyla Prehistorya, en azından Anadolu’da, birbirinden yöntemsel olarak tamamıyla farklı iki ana dönemin arkeolojisini içermektedir. Bunlardan bir tanesi Paleolitik Çağ arkeolojisi, diğeri de Neolitik ve sonrasındaki (ama yazı bulunana kadar!) dönemlerin arkeolojisidir. Bu iki temel dönem hem onları bugün araştıranlar, hem de o dönemlerde yaşamış olanlar için birbirinden çok farklıdır.

Bir tanesinde genellikle avcı-toplayıcı olarak kabul edilen, nerede akşam orada sabah serseri bir hayat (tabi, aslan, kaplan vb. gibi bir takım dezavantajları da mutlaka vardır); diğesinde yerleşik yaşam, besin üretimi, tapınaklar gibi, gibi, gibi... Bu iki hayat birbirinden öyle farklıdır ki bunların resimlerini yanyana koysak ve “iki resim arasındaki 7 farkı bulun” şeklindeki o eski bulmacalar gibi bir şey yapsak 7 değil, onbin fark bulabiliriz.

Ancak ikisinin de arkeolojisi bugünkü arkeoloji dalları ayrımında aynı anabilim dalına dâhildir. Ve birbirinden çok farklı bu iki alanın ikisine de Türkçe’de “Tarih Öncesi Arkeolojisi” denir. Hatta Türkiye’de Prehistorya eğitimi vermekte olan Ankara ve İstanbul’daki her iki anabilim dalı da isimlerini yakın zamanda “Tarih Öncesi Arkeolojisi” olarak değiştirmiştir. Bu değişikliğin yarattığı ve yaratacağı bürokratik sorunlar ayrı bir yazının konusu olabilir.

Öyleyse, olayı biraz daha provoke etmek amacıyla, iki dönemin de arkeolojisinin ortak özelliğinin yazının olmaması olduğundan bir kez daha yola çıkalım. Neolitik ve sonrasındaki süreç, aslında etkilerini Endüstri Devrimi’ne (hatta bugüne) kadar sürdüren çok geniş bir zaman dilimidir. Temel hayat tarzı –belki başlarında çok değil ama– tarım, hayvancılık, yerleşik hayat gibi yazının bulunmasını da zorunlu kılan bir hayat tarzıdır.

Robert Braidwood Türkiye’deki birçok prehistoryacının hâlen başucu kitabı olan “Tarihöncesi İnsan” kitabında (3) bu aşamayı, insanlık tarihi oyununun “ikinci perdesi” olarak yorumluyor. Bu ikinci perdede temel hayat tarzı aslında günümüzden 100-150 yıl öncesine kadar pek fazla değişmiyor. Evet, çok önemli olan yazı bulunuyor, devletler kurulup yıkılıyor, çağlar, dönemler vb. değişiyor ancak, insanların üretme biçimindeki değişimler –örneğin iki bin yıl sonra Mars’tan Dünya’ya bakan bir tarihçi için– yakın zamana kadar aynı genel çerçevenin çok da dışına çıkmıyor (on bin yıllık koskoca tarih tek bir sepete toplanabiliyor!).

MS 2126: “Neolitik kazıdan yazı çıktı!” haberi (4)

Peki ya, Neolitik Dönem’de bir yerlerde bir şekilde yazı keşfedildiyse ve biz onun kanıtını henüz bulamadıysak? Bunun büyük bir saçmalık olduğunun söylenebilir. Ama hayal etmekten de zarar gelmez. Son yıllarda Neolitik Dönem’e bakışımız yeni ortaya çıkan bilgiler ve keşiflerle çok hızlı bir şekilde değişiyor. “Olamaz!”, diye şaşırdığımız bir çok yeni keşif, bu dönemi neredeyse hiç tanımamış olduğumuzu her geçen gün bir kez daha gösteriyor.

Göbeklitepe gibi, dönemi, bizim yakın zamana kadar düşünmüş olduğumuzdan, çok daha organize olmuş toplumlar şeklinde yansıtan keşiflerin sayısı gelecekte belki daha da çoğalacak (5). İnsan düşünmeden edemiyor; ya birisi bir yerlere bir şeylerin notunu aldıysa (“bugün sekiz tane taş diktik, valla süper” gibi)?

Nasrettin hocadan beri, “ya tutarsa” diye bir iddialaşma şekli vardır. Ama gerçekten, neden olmasın?

Bu fikirler “Prehistorya tanrısı”na şirk koşmak gibi gelebilir. Ancak yazıyı “ilk” kullanan Tunç Çağı’ndakilerle, Neolitik-Kalkolitik toplulukların resimleri arasında gerçek anlamda “7 fark” bulabilir miyiz? Uzmanı belki bulur ama bunlar uzaktan görünecek kadar büyük olmayabilir.

Yazının varlığına/yokluğuna bel bağlamış, tarihi yazısızlık ve yazıyla ayıran o beyhude feryatlar ne olacak? Yüz elli yıllık oturmuş disiplinler ne olacak? Arkeolojinin ilk kurulduğu günlerden beri tekrarlaya tekrarlaya gelen bu “yazı öncesi/sonrası” yanlışından bir gün kurtulmak zorunda kalabiliriz. Şunu artık kabul edelim: tarihin başlangıcının yazıyla bir ilgisi yoktur.

Prehistoryacılar kucaklarında kocaman fakat oldukça eski bir bombayla oturuyor. Belki bombanın içindeki barut bozulmuştur da patlamaz diye ümit ediyoruz. Ama patlarsa, Neolitik ve sonrası Protohistorya’ya devredilir, ki Prehistorya ve Protohistorya terimlerinin her ikisi de geçmişî yapay ve zorlama bir sınıflandırma yoluyla ayırmıştır. Zaten tarihteki dönemler bölüşülürken Protohistorya’ya çok az düşmüştü. Klâsik Arkeoloji’yi karıştırmayalım, ama arkeoloji dalları içinde tanımı en doğru düzgün yapılmış olandır demekle yetinebiliriz.

Bugün artık, Neolitik, Kalkolitik gibi kavramlar terk edilmekte, pek çok kişi çalıştığı dönemi kalibre karbon tarihi ve bölge ile tanımlamaktayken, bu dalga prehistorya ya da tarih öncesine de ulaşmak zorunda. Türkiye üniversitelerinde en az 50-60 yıllık geçmişî olan prehistoryanın adı daha yeni “Türkçe’ye çevrilmişken” bunu tamamen terk etmeyi de düşünmeliyiz.

Prehistorya “Diptarih” olabilir mi?

Yüzelli yıllık bu hata bugün kendini çoğalta çoğalta üniversite ve düşünce sistemlerimizde kök salmış durumdadır. Bu patlamanın gerçekleşmesi için gereken, yazının “ilk”inden önceki “ilk” formunun ne olduğunu bulmamız ve bunu çözümlememiz için yüzyıllarımızı harcamamız da gerekebilir. Daha önce nasıl olduğunu bilmediğimiz bir şeyin kanıtını nasıl arayabileceğimizi zaten nasıl bilebiliriz? Yani, kucağımızda patlamaya hazır bir bomba olsa bile paniğe gerek yok, bir süre daha rahat rahat takılabiliriz. Bize bir şey olmaz abi...

Aslında bu küçük terminolojik hata kimsenin çok da derdinde değildir. Herkes işinde gücündedir. Yarın öbür gün, onbin yıllık yazı bulunsa bile, bunun bizim zihinlerimize sirayet etmesi belki de yüzlerce yıl alacaktır (burada “önyargıları yıkmak atomu parçalamaktan daha zor” gibi şeyler düşünün...). Prehistoryacı, yine prehistoryasını yapmaya huzurla devam edebilecektir. Hatta çok sıkıştırsak adına “yazılı prehistorya” bile diyebiliriz. Sonuçta yüzelli yıllık bir hatanın hata olduğunu artık fark etmemekte haklı değil miyiz? Sonuçta o hatayı ilk biz yapmadık... Hem kim ne diyebilir ki, bu ülkede prehistoryayla uğraşan iki elin (tamam, belki üç-dört elin) parmağı kadar insan var.

Bunca yılın “prehistoryası”na “tarih öncesi” deyip işin içinden sıyrılmanın mümkün olmadığını anlatmaya çalıştım. İyi niyetli de olsa, prehistorya anabilim dallarına “tarih öncesi” demek yüzyıllık hatanın tekrarıdır. Bu türkçeleştirme çabası “computer”e “bilgisayar” demekten ziyade “otobüs”e “oturgaçlı götürgeç (ya da her neyse)” demeye daha çok benzemektedir.

Sonuç olarak, yine de ve ısrarla Kılıç Kökten’in ve konuştuğu o köylünün keşfettiği terimin, “diptarih”in bir kez daha düşünülmesinden faydalanabiliriz. Arkeoloji genel olarak, insanın bu gezegendeki hikâyesinin peşindedir ve bunu değişik alanlara ayırıp parçalayarak bu hikâyeyi daha karmaşık bir hâle sokabiliriz (zaten bu hikâye hâlihazırda kendi başına yeterince karmaşık). Ama her şeyi kategorize eden düşünce dünyamızda “Prehistorya”yı da bir rafa koymamız gerekiyorsa, isminden başlayarak bunu “diptarih” diye “eski ama yeni” bir rafa koymakta fayda olabilir. Hem o zaman Neolitik’te yazı bulunsa bile “ama bak, hâlâ tarihin dibine çok yakınız” denilebilir. Böylelikle gelecekte ne keşfedilirse keşfedilsin, “Neolitikçi”ler “diptarih”ten ayrılmak zorunda kalmaz, huzur içinde yaşayabilir.

Notlar:

1 – “Prehistorya” teriminin ilk kullanımı ile ilgili bilgileri şuradan okuyabilirsiniz: Kartal, M., 2015. “Prehistorya (Tarih Öncesi) Kavramı”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi (APAD)* 1: 145-161.

2 – K. Kökten’in “diptarih” terimini kullandığı bazı makaleleri:

Kökten, K., 1960. “Anadolu-Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Gidiş”, *Türk Arkeoloji Dergisi* X/1: 42-52.

Kökten, K., 1962. “Maraş ve Antalya Vilayetinde Süreli Dip Tarih Araştırmaları Hakkında Kısa Bir Rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XI/1: 40-41.

- Kökten, K., 1970. “Yazılıkaya’da ve Kurbanaga Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Bulunan Diptarih Resimleri”, *Karseli* 6/69: 2-16.
- Kökten, K., 1974. “Keban Baraj Gölü Alanında Diptarih Araştırmaları; 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara: 1-5.
- Kökten, K., 1975. “Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri”, *Atatürk Konferansları V*, TTK Yayınları, Ankara: 95-104.

3 – Braidwood, R. J., 1995. *Tarihöncesi İnsan*, B. Altınok (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

4 – “Haber” dedim, çünkü Türkiye’de bulunursa bu keşif Nature’a yazılmak yerine haber ajanslarının yerel muhabirlerine yapılan bir açıklamayla gazetelerde yayınlanır.

5 – İlginç bir tartışma için bakınız: Dönmez, Ş., 2015. “İnsanlık Tarihinin En Eski Ezberi Nasıl Bozuldu?”, *#tarih* 10: 40-43.

Berkay Dinçer / 31 Ocak 2016

“Prehistorya, “tarih öncesi” midir?” için 1 yorum

Mümtaz Başkaya

15 Aralık 2016, 12:01

Sayın Berkay Dinçer,

İnternette gezinirken sizin bu çok güzel yazınızı gördüm ve hemen okudum. Daha önceki yıllarda bir dergiye “Tarih Yazı ile mi Başlar” konulu bir yazı yazmış idim. Bu yazımda yazının serüvenini anlatmaya çalışmış ve “Tarih Sumer’de başlar” öngörüsüne de karşı çıkmıştım. Temel karşı çıkışım, tarihin bir zaman kavramı olarak zaten başlamış olduğuydu. Bu anlamda, yazının tarihi, önce ve sonrası gibi